

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Економічний факультет

Кафедра економіки, менеджменту та комерційної діяльності

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ

Методичні рекомендації
до вивчення дисципліни для бакалаврів
спеціальності 073 Менеджмент

Затверджено
на засіданні кафедри економіки,
менеджменту та комерційної діяльності
Протокол № 1 від 28.08.2023 р.

Ризик-менеджмент. Методичні рекомендації до вивчення дисципліни для бакалаврів спеціальності 073 Менеджмент / Укладач: О.В. Заярнюк – Кропивницький: ЦНТУ, 2023. – 40 с.

Укладач:

Заярнюк Олексій Васильович, к.е.н., доцент

Рецензенти:

В'юник Ольга Володимирівна, к.е.н., доцент

Сторожук Оксана Василівна, к.е.н., доцент

Відповідальна за випуск:

Сторожук Оксана Василівна, к.е.н., доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності

© Заярнюк О.В.
Ризик-менеджмент.
Методичні рекомендації до вивчення дисципліни, 2023.

ЗМІСТ

1	Мета і завдання навчальної дисципліни	4
2	Тематичний план викладання курсу.....	4
3	Зміст тем курсу	5
4	Плани практичних занять	7
5	Методичні поради до вивчення курсу «Ризик-менеджмент»	12
6	Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи	34
7	Тематика рефератів	35
8	Орієнтовні питання до екзамену з курсу «Ризик-менеджмент»..	36
9	Література, рекомендована до вивчення дисципліни	38

1. МЕТА І ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою вивчення навчальної дисципліни «Ризик-менеджмент» є формування у здобувачів вищої освіти комплексу знань та компетентностей щодо уникнення ризиків та управління системою ризиків.

При підготовці методичних рекомендацій використано вітчизняний і міжнародний досвід запобігання, уникнення, управління, прогнозування настання ризикових ситуацій та вимірювання економічних ризиків.

Завданнями вивчення навчальної дисципліни «Ризик-менеджмент» є допомога здобувачам опанувати сутність природи економічного ризику; основні причини виникнення економічного ризику; проводити кількісний та якісний аналіз ризиків; знати і уміти використовувати методи вимірювання економічного ризику; пошук і знаходження ефективних шляхів зниження ризиків підприємства; знати сучасні методи управління цифровими ризиками.

Здобувачі повинні набути компетентностей щодо застосування знань у практичних ситуаціях; здатності генерувати нові ідеї; здатності визначати та описувати характеристики організації; здатності аналізувати результати діяльності організації, зіставляти їх з факторами впливу зовнішнього та внутрішнього середовища; здатність аналізувати й структурувати проблеми організації, формувати обґрунтовані рішення.

Для досягнення згаданих цілей важливе значення має самостійна творча робота здобувачів, на організацію якої спрямовані підготовлені методичні рекомендації.

2. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ВИКЛАДАННЯ КУРСУ

№ п/п	Тема	Всього (годин)	Лекції (годин)	Практичні заняття (годин)	Самостійна робота (годин)
1	Предмет, особливості та об'єктивна необхідність застосування теорії економічного ризику	9	2	1	6
2	Ризикостійкість підприємства як передумова його розвитку	9	2	1	6
3	Система фінансових ризиків, їх зміст та причини виникнення	9	2	1	6
4	Якісний та кількісний аналіз фінансового ризику	9	2	1	6
5	Методи вимірювання економічного ризику	12	4	2	6
6	Ризик-менеджмент як система управління фінансовими ризиками	9	2	1	6
7	Шляхи зниження ризиків підприємства	9	2	1	6
8	Банківські ризики, методи їх вимірювання та способи зниження	9	2	1	6
9	Кредитні ризики, методи їх вимірювання. Способи захисту від кредитного ризику	9	2	1	6

10	Валютні ризики, їх прогнозування та оцінка. Страхування валютних ризиків	9	2	1	6
11	Вимірювання економічного ризику при інвестуванні капіталу	9	2	1	6
12	Оцінка ризиків реалізації інноваційного проєкту	9	2	1	6
13	Цифрові ризики	9	2	1	6
	Разом (годин):	120	28	14	78

3. ЗМІСТ ТЕМ КУРСУ

Тема 1. Предмет, особливості та об'єктивна необхідність застосування теорії економічного ризику.

Ризик як історична та економічна категорія. Три варіанти економічних результатів. Історія виникнення теорії економічного ризику. Математичний та статистичний тип ймовірності. Джон Нейман та Оскар Моргенштерн як фундатори теорії ігор. Зумовленість появи ризику. Мета вивчення курсу «Ризик-менеджмент». Предмет курсу «Ризик-менеджмент». Поведінка людей в умовах дії чинника невизначеності. Психологічні аспекти прийняття рішень в умовах ризику. Дії, які допомагають пристосуватися до ризику. Зовнішнє пристосування до ризику. Внутрішнє пристосування до ризику.

Тема 2. Ризикостійкість підприємства як передумова його розвитку.

Сучасне трактування ризику. Сутність категорії «Економічний ризик». Сутність категорії «Ризикостійкість підприємства». Параметри визначення ризикостійкості підприємства. Оцінка характеру ризику підприємства на основі його ризикостійкості. Оцінка ризикозахищеності підприємства. Система адаптаційного управління ризиками. Сутність категорії «стійкість». Різновиди ризикостійкості підприємства. Причини виникнення економічного ризику. Класифікація ризиків. Чисті та спекулятивні ризики. Об'єктивні та суб'єктивні чинники впливу на ступінь ризикостійкості. Джерела ризикостійкості підприємства.

Тема 3. Система фінансових ризиків, їх зміст та причини виникнення.

Потенційні фінансові втрати підприємства. Сутність фінансових ризиків. Ризики, пов'язані з купівельною спроможністю грошей. Ризики, пов'язані з вкладанням капіталу. Інфляційний ризик. Дефляційний ризик. Валютний ризик. Ризик ліквідності. Ризик втраченої вигоди. Ризик зниження доходності. Ризик прямих фінансових втрат. Системний підхід в управлінні фінансовими ризиками. Інформаційні зв'язки у моделі управління фінансовими ризиками. Важливість достовірної інформації для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Тема 4. Якісний та кількісний аналіз фінансового ризику.

Якісний аналіз фінансового ризику. Кількісний аналіз фінансового ризику. Завдання кількісного аналізу фінансового ризику. Апріорні та емпіричні методи кількісного аналізу фінансового ризику. Поняття про виправданий ризик. Співвідношення ризику та доходу. Види ризик-позиції підприємства: збалансована, агресивна, консервативна.

Тема 5. Методи вимірювання економічного ризику.

Оцінка рівня фінансових ризиків. Суб'єктивні методи оцінки фінансових ризиків. Об'єктивні методи оцінки фінансових ризиків. Теорія ймовірностей як об'єктивний метод оцінки ступеня економічного ризику. Економіко-статистичні методи оцінки рівня ризику. Варіація, дисперсія, середньоквадратичне відхилення як методи оцінки рівня ризику. Розрахунково-аналітичні методи оцінки ступеню ризику (ризик зниження фінансової стійкості, оцінка ризику неплатоспроможності). Аналогові методи оцінки рівня економічного ризику. Метод теорії ігор при оцінці ризику. Методи математичного моделювання оцінки ступеня ризику (метод аналізу чутливості, метод аналізу сценаріїв, метод Монте-Карло). Інтуїція та інсайт як суб'єктивні методи оцінки рівня ризику.

Тема 6. Ризик-менеджмент як система управління фінансовими ризиками.

Сутність ризик-менеджменту як системи управління ризиком. Об'єкт ризик-менеджменту. Суб'єкт управління в ризик-менеджменті. Функції ризик-менеджменту. Принципи управління ризиком. Організація ризик-менеджменту. Етапи організації ризик-менеджменту. Правила ризик-менеджменту та їх застосування на практиці.

Тема 7. Шляхи зниження ризиків підприємства.

Адаптивна концепція ризик-менеджменту та її переваги. Шляхи зниження фінансового ризику. Уникнення фінансових ризиків. Попередження ризику. Мінімізація збитків як спосіб зниження ризиків підприємства. Диверсифікація фінансових ризиків та її різновиди. Використання портфельних стратегій у процесі управління ризиком. Лімітування фінансових ризиків та нормативи, що їх забезпечують. Передача контролю за ризиками. Економічні методи управління ризиком. Страхові та нестрахові ризики. Принципи вибору методів захисту від ризику.

Тема 8. Банківські ризики, методи їх вимірювання та способи зниження.

Сутність банківських ризиків. Класифікація банківських ризиків. Ризик країни. Ризик фінансової надійності окремого банку. Ризик окремого виду банківської операції. Кредитний ризик. Ризик незбалансованої ліквідності. Інфляційний ризик. Процентний ризик. Ринковий ризик. Ризик неплатоспроможності. Типові помилки при кредитуванні. Методи управління

банківськими ризиками. Управління ризиком незбалансованої ліквідності.

Тема 9. Кредитні ризики, методи їх вимірювання. Способи захисту від кредитного ризику.

Сутність кредитного ризику. Причини виникнення кредитного ризику. Ризик кредитування країни. Методи зниження кредитного ризику на мікрорівні: оцінка кредитоспроможності позичальника; зменшення розмірів кредитів; страхування кредитів; залучення достатнього забезпечення; видача дисконтних позик.

Тема 10. Валютні ризики, їх прогнозування та оцінка. Страхування валютних ризиків.

Сутність валютного ризику. Основні види валютних ризиків: операційний ризик, трансляційний ризик, економічний ризик. Валютна позиція. Довга відкрита валютна позиція. Коротка відкрита валютна позиція. Касові валютні операції. Строкові валютні операції. Прогнозування динаміки валютних курсів та їх методи. Страхування валютних ризиків. Методи страхування валютних ризиків: структурне балансування активів і пасивів; форфетування; форвардні валютні угоди; валютні ф'ючерси; валютні «кошики».

Тема 11. Вимірювання економічного ризику при інвестуванні капіталу.

Характеристика інвестиційного ризику. Інвестиційний портфель компанії. Фактори, які необхідно враховувати при прийнятті рішень щодо інвестування. Моделі прогнозування ризику банкрутства підприємства. Венчурне інвестування. Розподіл ризиків між венчурним інвестором і підприємцем.

Тема 12. Оцінка ризиків реалізації інноваційного проєкту.

Сутність інноваційних ризиків. Ситуації, за яких виникають інноваційні ризики. Ризик інноваційного проєкту. Корисність інновації. Види ризиків впровадження інноваційних проєктів: науково-технічні ризики, ризики правового забезпечення проєкту, ризики комерційної пропозиції. Етапи оцінки ризиків інноваційних проєктів. Якісна оцінка інноваційних ризиків.

Тема 13. Цифрові ризики.

Ризики, пов'язані із розвитком інформаційних систем. Ризики, пов'язані з поточною роботою інформаційних систем. Управління цифровими ризиками в менеджменті підприємства. Переваги впровадження ризик-менеджменту в діяльність підприємств. Основні етапи ризик-менеджменту цифрових ризиків. Методи управління цифровими ризиками.

4. ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Предмет, особливості та об'єктивна необхідність застосування теорії економічного ризику.

1. Природа економічного ризику.
2. Історія виникнення теорії економічного ризику.
3. Мета, предмет, завдання курсу.
4. Психологічні аспекти прийняття рішень в ситуаціях ризику/

Основні питання для обговорення в групі:

1. Що являє собою ризик як економічна категорія?
2. Історія виникнення теорії економічного ризику.
3. Яка мета вивчення дисципліни “Ризик-менеджмент”?
4. На які групи можна поділити людей, залежно від ставлення до ризику?
5. Які існують закономірності та психологічні аспекти прийняття рішень в умовах ризику?

Теми рефератів: 17, 28.

Тема 2. Ризикостійкість підприємства як передумова його розвитку.

1. Ризик та ризикостійкість як економічні категорії.
2. Основні причини виникнення економічного ризику.
3. Класифікація ризиків.
4. Чинники впливу на ступінь ризикостійкості.

Основні питання для обговорення в групі:

1. Дайте визначення поняттю «ризикостійкість підприємства».
2. Параметри, за якими визначається ризикостійкість підприємства.
3. Основні причини виникнення економічного ризику.
4. Чисті та спекулятивні ризики.
5. Які існують чинники впливу на ступінь ризикостійкості.

Теми рефератів: 4, 5.

Тема 3. Система фінансових ризиків, їх зміст та причини виникнення.

1. Сутність фінансових ризиків, їх структура.
2. Фінансові ризики, що пов’язані з купівельною спроможністю грошей.
3. Ризики, пов’язані з вкладенням капіталу.
4. Застосування системного підходу в управлінні фінансовими ризиками.

Основні питання для обговорення в групі:

1. Що таке фінансові ризики?
2. Які види ризиків входять до групи ризиків, пов’язаних з купівельною спроможністю грошей?
3. Фінансові ризики, пов’язані з вкладанням капіталу.
4. Сутність селективного ризику.
5. Системний підхід в управлінні фінансовими ризиками.

Теми рефератів: 8, 25.

Тема 4. Якісний та кількісний аналіз фінансового ризику.

1. Завдання якісного аналізу фінансових ризиків, його роль.

2. Кількісний аналіз ризиків: сутність, завдання, основні методи.
3. Поняття про виправданий ризик.
4. Вимоги до виміру ступеня допустимого ризику.
5. Співвідношення ризику та доходу.

Основні питання для обговорення в групі:

1. Сутність якісного аналізу фінансових ризиків.
2. Сутність та завдання кількісного аналізу ризиків.
3. Поняття про виправданий ризик
4. Поняття про ризик-позицію підприємства.
5. Співвідношення ризику та доходу.

Теми рефератів: 10, 14.

Тема 5. Методи вимірювання економічного ризику.

1. Методи вимірювання економічного ризику, їх класифікація.
2. Теорія ймовірностей як об'єктивний метод оцінки ступеню економічного ризику.
3. Економіко-статистичні методи оцінки рівня ризику.
4. Розрахунково-аналітичні методи оцінки ступеню ризику.
5. Аналогові методи оцінки рівня економічного ризику.
6. Метод теорії ігор та математичного моделювання.
7. Суб'єктивні методи оцінки рівня економічного ризику.
8. Приклади господарських ситуацій для оцінки фінансових ризиків.

Основні питання для обговорення в групі:

1. Сутність оцінки рівня фінансових ризиків.
2. Теорія ймовірностей як об'єктивний метод оцінки ступеня економічного ризику.
3. Які існують економіко-статистичні методи оцінки рівня ризику.
4. Сутність ризику зниження фінансової стійкості.
5. Оцінка ризику неплатоспроможності та її сутність.

Теми рефератів: 1, 7, 12.

Тема 6. Ризик-менеджмент як система управління фінансовими ризиками.

1. Сутність ризик-менеджменту.
2. Функції ризик-менеджменту.
3. Принципи управління ризиком.
4. Організація ризик-менеджменту.
5. Правила ризик-менеджменту та їх застосування на практиці

Основні питання для обговорення в групі:

1. Ризик-менеджмент як система управління ризиком.
2. Об'єкт управління в ризик-менеджменті.
3. Суб'єкт управління в ризик-менеджменті.

4. Основні функції ризик-менеджменту.
5. На яких принципах має базуватись стратегія управління ризиком?

Теми рефератів: 6, 23.

Тема 7. Шляхи зниження ризиків підприємства.

1. Адаптивна концепція ризик-менеджменту.
2. Основні шляхи зниження фінансового ризику, їх класифікація.
3. Організаційні методи управління ризиком.
4. Економічні методи управління ризиком.
5. Принципи вибору методів захисту від ризику.

Основні питання для обговорення в групі:

1. Сутність адаптивної концепції ризик-менеджменту.
2. Які існують шляхи зниження фінансового ризику?
3. У чому полягають заходи з уникнення фінансових ризиків?
4. Що таке лімітування фінансових ризиків?
5. У яких випадках передавати контроль за ризиками сторонній організації?

Теми рефератів: 15, 21, 24, 30.

Тема 8. Банківські ризики, методи їх вимірювання та способи зниження.

1. Місце банківського ризику в системі економічних ризиків.
2. Класифікація банківських ризиків.
3. Ризик країни як особливий вид банківського ризику.
4. Методи управління банківськими ризиками.

Основні питання для обговорення в групі:

1. Місце банківського ризику в системі економічних ризиків.
2. Сутність ризику країни та його особливості.
3. Ризик фінансової надійності окремого банку.
4. Ризик окремого виду банківської операції.
5. Класифікація банківських ризиків та їх сутність.

Теми рефератів: 11, 22.

Тема 9. Кредитні ризики, методи їх вимірювання. Способи захисту від кредитного ризику.

1. Сутність кредитного ризику.
2. Причини виникнення кредитного ризику.
3. Ризик кредитування країни.
4. Його зміст, критерії оцінки.
5. Методи зниження кредитного ризику на мікрорівні.

Основні питання для обговорення в групі:

1. Сутність кредитного ризику.

2. Які існують типові помилки при кредитуванні?
3. Ризик кредитування країни та його зміст.
4. Критерії оцінки ризику кредитування країни.
5. Які існують методи зниження кредитного ризику на мікрорівні?

Теми рефератів: 19.

Тема 10. Валютні ризики, їх прогнозування та оцінка. Страхування валютних ризиків.

1. Валютний ризик, його різновиди.
2. Валютна позиція, її види, зв'язок із ризиком.
3. Прогнозування динаміки валютних курсів.
4. Методи страхування валютних ризиків.
5. Приклади господарських ситуацій з урахуванням валютного ризику.

Основні питання для обговорення в групі:

1. Сутність валютного курсу.
2. Перерахуйте, які існують основні види валютного ризику.
3. Валютна позиція та її види.
4. Типи валютних операцій.
5. Методи прогнозування динаміки валютних курсів.

Теми рефератів: 3, 20.

Тема 11. Вимірювання економічного ризику при інвестуванні капіталу.

1. Характеристика інвестиційного ризику.
2. Методи оцінки інвестиційних проєктів.
3. Моделі прогнозування ризику банкрутства підприємства.
4. Венчурне інвестування, його особливості.

Основні питання для обговорення в групі:

1. Сутність інвестиційного портфелю банку.
2. Методи оцінки інвестиційних проєктів.
3. Моделі прогнозування ризику банкрутства підприємства.
4. Особливості венчурного інвестування.
5. Розподіл ризиків між венчурним інвестором та підприємцем.

Теми рефератів: 9, 13.

Тема 12. Оцінка ризиків реалізації інноваційного проєкту.

1. Сутність інноваційних ризиків, передумови їх виникнення.
2. Ризик інноваційного проєкту.
3. Основні етапи оцінки ризиків інноваційних проєктів.
4. Якісна оцінка інноваційних ризиків.

Основні питання для обговорення в групі:

1. Сутність інноваційного ризику.

2. У яких ситуаціях може виникати інноваційний ризик.
3. Сутність ризику інноваційного проєкту.
4. Сутність категорії «корисність інновації».
5. Ризики впровадження інноваційних проєктів.

Теми рефератів: 2, 12.

Тема 13. Цифрові ризики.

1. Види цифрових ризиків.
2. Управління цифровими ризиками в менеджменті підприємства.
3. Основні етапи ризик-менеджменту цифрових ризиків.
4. Методи управління цифровими ризиками.

Основні питання для обговорення в групі:

1. Сутність цифрових ризиків.
2. Управління цифровими ризиками в менеджменті підприємства.
3. Етапи управління цифровими ризиками.
4. Оптимізація цифрових ризиків.
5. Ідентифікація цифрових ризиків.

Теми рефератів: 18, 26, 27, 29.

5. МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ «РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ»

Тема 1. Предмет, особливості та об'єктивна необхідність застосування теорії економічного ризику.

Починаючи опанування першої теми, перш за все, необхідно визначити об'єкт вивчення дисципліни. *Об'єктом вивчення статистики ринку* є товарний ринок у всій його багатогранності форм та проявів.

Як економічна категорія *ринок* відображає ступінь розвитку обміну, стан та співвідношення попиту й пропозиції і утворює складну систему самостійних, але пов'язаних між собою субринків. Часто це поняття трактують як абстракцію, маючи на увазі групи споживачів, об'єднаних і географічним принципом чи потребами, що породжують попит. У практичному розумінні ринок завжди конкретний, тобто він має певні параметри (розмір, ємність, місцезнаходження тощо). Завдяки цьому ринок товарів та послуг виступає об'єктом статистичного вивчення.

Слід зазначити, що як ринок, так і торгівля є категоріями товарного господарства. Однак ринок має ширший зміст, охоплюючи, хоч і частково, відносини виробництва, розподілу, обміну. Торгівля, в основному обмежуючись відносинами стосовно обміну та реалізації товарів, виступаючи формою організації ринку, має в економіці три семантичних рівня. По-перше, – це процес товарно-грошового обміну, тобто це головна функція ринку. По-друге, – це галузь економіки, яка здійснює посередницьку діяльність щодо надходження товарів із сфери виробництва у сферу товарного обігу, їх

акумулювання та концентрацію, а потім продаж споживачам. По-третє, під торгівлею іноді розуміють ринкову інфраструктуру.

У економічній літературі висловлюються різні думки щодо **сутності ринку**. Його ототожнюють зі сферою товарного обігу, розуміють під ним умови реалізації товарів, сукупність товарно-грошових відносин, систему відносин між продавцями та покупцями.

Ринок виконує наступні функції:

– остаточно визначає вартість товарів, перетворюючи продукт праці на товар;

– забезпечує неперервність процесу суспільного відтворення, формує цілісність національної системи та її зв'язок з іншими національними економіками;

– спонукає зниженню індивідуальних витрат відносно суспільно необхідних, підвищує суспільну корисність товарів, їх якість та споживчі властивості;

– посилює конкуренцію між виробниками як в національному масштабі, так і в світовому;

– сприяє контролю споживачів над виробництвом, вирівнюванню цін;

– регулює національну економіку, пропорції між її сферами та галузями, платоспроможним попитом та пропозицією, нагромадженням та споживанням.

Розмежовуючи категорії «внутрішній ринок» і «національний ринок», зазначимо що на національному ринку країни функціонують інституції одиниці, з яких хоча б одна є її резидентом. Центр економічних інтересів резидентів пов'язаний з економічною територією країни, яка на відміну від географічної, не охоплює анклавів інших держав, включаючи територіально розташовані за кордоном вітчизняні анклави. Обсяг попиту національного товарного ринку формують чотири макроекономічних суб'єкти (табл. 1).

Таблиця 1

Вид	Суб'єкт	Специфіка формування
Споживчий попит	Домашні господарства	Припадає більше половини кінцевого сукупного доходу
Попит на інвестиції	Підприємці	Є наймінливішою частиною сукупного попиту. Купляють засоби виробництва.
Попит держави	Держава	Купляє продукцію для виробництва суспільних благ і здійснення державних інвестицій
Попит на чистий експорт	Зовнішній світ	Сальдо експорту та імпорту

Внутрішній ринок розглядається як система економічних відносин і сукупність інституцій у сфері товарного обігу, які опосередковують взаємовідносини між виробниками-продавцями (резидентами й нерезидентами)

та споживачами-покупцями (резидентами) на внутрішній території країни. **Сукупний попит внутрішнього ринку** задовольняє потреби суб'єктів господарювання економічної території країни і формується трьома складовими:

-**споживчий попит** – створюється домашніми господарствами резидентів, а також іноземцями-нерезидентами, які тимчасово перебувають у країні;

-**інвестиційний попит** – пред'являють підприємства-резиденти, що здійснюють операції з капіталом;

-**попит держави** – формується шляхом держзамовлень.

Товарний ринок – система відносин купівлі-продажу між економічно вільними продавцями й покупцями, що забезпечує зв'язки виробництва із сферою споживання.

Товарний ринок поділяється на ринок товарів та ринок послуг. **Ринок товарів** включає товари виробничого призначення (сировинно-енергетичних ресурсів, обладнання, машин, інструментів), споживчі товари (продовольчі товари, непродовольчі товари), інтелектуальні товари (патенти, ноу-хау, торговельні марки). **Ринок послуг** включає соціально-культурні, житлово-комунальні, інженерно-технічні, особливі (правові, консалтингові, торгово-посередницькі, банківсько-фінансові, інформаційні).

Наведена систематизація товарного ринку відповідно до інших класифікаційних ознак може розширюватися. Зокрема, в статистичних дослідженнях послуги диференціюють:

за сферою діяльності (матеріальні, нематеріальні);

за характером надання (платні, безплатні);

за призначенням (виробничі, споживчі);

за територією споживання (місцевих організацій, загальнодержавних організацій);

за юридичним статусом (легальні, нелегальні);

за видами (інформаційні, транспортні, управлінські тощо), їх розрізняють також за видами діяльності, за джерелами фінансування, за формами власності виробників, за характером споживання, за секторами економіки тощо.

Товар – це матеріальна чи нематеріальна власність, що реалізується на ринку (продукт розумової чи фізичної праці, результат послуги, сама здатність до праці тощо).

Товар – це продукти праці, що вироблені для обміну.

Послуга – результати економічної діяльності, які не приймаючи матеріально-речової форми, задовольняють потреби особисті, колективні, суспільні.

Відповідно до міжнародної методології обліку послуги є товаром, якщо вони призначені для реалізації або реалізовані за економічно істотними цінами (які покривають витрати на їх реалізацію і забезпечують прибуток). Послуги мають вартість, на них розповсюджуються товарно-грошові відносини. Водночас, від матеріальних товарів послуги відрізняються наступними особливостями: невідчутністю, невіддільністю, непостійністю, недовговічністю.

Наведене дозволяє з певним ступенем умовності вживати категорії товарний ринок, ринок товарів та послуг, ринок продуктів як синоніми.

Ринок товарів та послуг вивчається різними дисциплінами. Однак лише статистика як метод наукового й практичного дослідження має можливість відслідкувати й відобразити стан ринку, охарактеризувати його структуру й динаміку, дати оцінку стійкості його параметрів, виявити та змоделювати вплив комплексу ринкових чинників і, нарешті, виступити підґрунтям для побудови прогнозів його подальшого розвитку.

Предмет статистики ринку – кількісний бік масових ринкових явищ і процесів, закономірності формування та розвитку їх.

Слід зазначити, що сучасна статистична наука є складною, багатогалузевою системою наукових дисциплін.

Виділяють основні розділи статистики:

загальна теорія статистики вивчає спільні для масових явищ методи і засоби аналізу;

соціально-економічна статистика вивчає соціальні умови, характер праці, рівень життя, доходів, споживання матеріальних благ і послуг населенням, а також явища і процеси, що мають місце в економіці країни чи регіону;

галузеві статистики вивчають явища та процеси в певних галузях економічного комплексу.

Статистика ринку забезпечує задоволення інформаційно-аналітичних потреб державних структур та органів місцевого самоврядування щодо прямого чи опосередкованого регулювання ринку, контролю за параметрами його розвитку, розробки й упровадження в життя соціально-економічної політики. Вона забезпечує задоволення методологічних та аналітичних потреб служб маркетингу і маркетингового дослідження підприємств, котрі служать підґрунтям для прийняття оптимальних управлінських рішень. Крім того, статистика ринку сприяє подальшому розвитку й удосконаленню інших економічних наук, оскільки вона не тільки інформаційно ілюструє їх дефініції, але також виявляє нові закономірності й тенденції, підтверджуючи або відкидаючи висунуті гіпотези. Статистика ринку відіграє роль інформатора громадськості про характер розвитку ринку, про ті чи інші ринкові процеси, у котрих зацікавлене суспільство в цілому чи окремі його прошарки.

Тема 2. Ризикостійкість підприємства як передумова його розвитку.

Вивчення даної теми варто розпочати із з'ясування сутності ризику. **Ризик** – це не лише можливі збитки, котрі можуть виникнути в ході реалізації господарських рішень, а також можливість відхилення в несприятливий бік від цілей, задля яких приймалося відповідне рішення. Тобто сучасний ризик трактується не так можливістю збитків, як відсутністю позитивних результатів та несприятливим відхиленням від наміченої мети.

Отже, **економічний ризик** – це об'єктивно-суб'єктивна економічна категорія в діяльності суб'єктів господарювання, котра пов'язана з подоланням невизначеності й конфліктності в ситуації неминучого вибору і відображає ступінь відхилення від цілей, від сподіваного (бажаного) результату в

несприятливий бік, міру можливої невдачі, збитків, з урахуванням впливу керованих і некерованих чинників, прямих і зворотних зв'язків.

Це визначення ґрунтується на системному підході до категорії економічного ризику і вказує на необхідність аналізу впливу множини внутрішніх і зовнішніх чинників, а також ставлення до ризику суб'єктів господарювання.

В економічній літературі **ризикостійкість підприємства** розглядається як складова загальної стійкості підприємства, інтегральна характеристика підприємства як відкритої соціально-економічної системи, що характеризує загальні можливості ефективного, рівноважного та безперебійного функціонування підприємства, протистояння ризикам всупереч їхньому негативному впливу.

Ризикостійкість підприємства визначається за двома важливими параметрами: вірогідністю виникнення ризикової ситуації на підприємстві та рівнем компетентності персоналу у вирішенні проблем протистояння ризику та забезпечення реалізації стратегії стійкого розвитку.

Сучасні умови господарювання підприємств характеризуються підвищенням рівня ризикованості внутрішнього та зовнішнього середовища, що є значною загрозою для формування ризикозахищеності стійкого розвитку підприємства. Виходячи з цього, обґрунтованим постає питання оцінки характеру ризику підприємства на основі його ризикостійкості. Застосування дієвих заходів щодо оцінки ризикозахищеності підприємства з одним з ефективних шляхів забезпечення його стійкого розвитку у довгостроковій перспективі.

За таких умов підприємницькі рішення не можуть бути однозначно визначені, що викликає необхідність розроблення та впровадження системи адаптаційного управління ризиками для забезпечення стійкого розвитку підприємств та належного рівня конкурентоспроможності.

Наявність ризику підприємства пов'язана з тим, що завжди існують альтернативні можливості поєднання різних параметрів, які характеризують стан підприємства, для забезпечення ефективної діяльності. Можливість досягнути запланованих результатів, незважаючи на дію ризик-чинників, і визначає **ризикостійкість підприємства**.

Щоб зберегти свою конкурентоспроможність у сучасному бізнес-середовищі, підприємства повинні дотримуватися двох паралельних стратегій:

1. Побудова динамічних і гнучких систем управління ризиками, здатних передбачити зміни, що містять у собі довгостроковий успіх, а також підготувати підприємство до таких змін.

2. Формування ризикостійкості, яка дозволить даним системам пом'якшувати події ризику і забезпечить просування бізнесу до поставлених цілей.

Ризикостійкість підприємства є однією зі складових його загальної стійкості разом із фінансовою, соціальною, технологічною стійкістю, що характеризує здатність суб'єкта господарювання протистояння ризикам. Розглядаючи поняття ризикостійкості та його сутність, необхідно звернутися до

характеристики категорії “стійкість”. **Стойкість** – це здатність підприємства досягати запланованих результатів діяльності, стабільності, не зважаючи на дію різних чинників.

Ризикостійкість підприємства визначають як її здатність витримувати дестабілізацію бізнесу завдяки стійким процесам, контролю, а також засобам і методам управління ризиками, включаючи чітку корпоративну структуру і сильний бренд.

Можна виокремити декілька **різновидів ризикостійкості підприємства**: фінансова стійкість, статична економічна стійкість, динамічна економічна стійкість та стійкий (сталий) розвиток підприємства.

Ефективність організації управління ризиком багато в чому визначається класифікацією ризику.

Під **класифікацією ризику** слід розуміти розподіл ризику на окремі групи за певними ознаками для досягнення поставлених цілей. Науково обґрунтована класифікація ризику дозволяє чітко визначити місце кожного ризику в їх загальній системі.

Залежно від можливого результату ризикової події всі **ризики можна** поділити на дві великі групи: чисті і спекулятивні.

Чисті ризики означають можливість отримання негативного або нульового результату. Відсутність чистих ризиків не призводить до зростання прибутків.

Спекулятивні ризики виражаються в можливості отримання як позитивного, так і негативного результату. Спекулятивний ризик відкриває можливість отримання прибутку, це підштовхує людей займатись бізнесом. Будь-який бізнес означає, що роблячи гроші, їх можна втратити.

Чисті ризики поділяються на наступні категорії: природні, екологічні, політичні, транспортні, майнові, виробничі, торговельні.

До **природних** належать **ризики**, пов’язані з проявом стихійних сил природи: землетруси, повені, бурі, пожежі, епідемія тощо.

Екологічні ризики – це ризики, пов’язані з забрудненням навколишнього середовища (викиди в атмосферу та водойми, забруднення земельних угідь тощо).

Політичні ризики пов’язані з політичною ситуацією в країні і діяльністю держави. Політичні ризики виникають при порушенні умов виробничо-торговельного процесу через причини, що безпосередньо не залежать від господарюючого суб’єкта.

Транспортні ризики – це ризики, пов’язані з перевезенням вантажів транспортом: автомобільним, морським, річковим, залізничним, повітряним тощо.

Майнові ризики – це ризики, пов’язані з імовірністю втрат майна громадянина-підприємця внаслідок крадіжки, диверсії тощо.

Виробничі ризики – це ризики, пов’язані зі збитком від зупинки виробництва внаслідок дії різних факторів, передусім, з втратою чи пошкодженням основних і оборотних фондів, а також ризики, пов’язані з впровадженням у виробництво нової техніки і технології.

Торговельні ризики – ризики, пов’язані зі збитком внаслідок затримки платежів, відмови від платежу в період транспортування товару.

Тема 3. Система фінансових ризиків, їх зміст та причини виникнення.

Вивчення третьої теми варто розпочати з того, що фінансова діяльність підприємства в усіх формах пов’язана з чисельними ризиками, ступінь яких посилюється з переходом до ринкової економіки. Фінансові втрати, які можуть виникнути в процесі функціонування підприємства – це пряма грошова шкода, пов’язана з непередбачуваними платежами, виплатою штрафів, сплатою додаткових податків, втратою грошових коштів і цінних паперів. Крім того фінансові втрати можуть виникати при недоотриманні або неотриманні коштів з запланованих джерел, при неповерненні боргів. Поряд з неповоротними можуть бути і тимчасові фінансові втрати, пов’язані з заморожуванням рахунків, несвоєчасною виплатою коштів, відстрочкою виплати боргів.

Ризики, які супроводжують фінансову діяльність підприємства виділяються в окрему групу фінансових ризиків. Ці ризики відіграють найсуттєвішу роль в загальному портфелі ризиків підприємства. Зростання ступеню фінансових ризиків підприємства пов’язано з мінливістю економічної ситуації в країні, розширенням сфери фінансових відносин.

Під **фінансовими ризиками** розуміється імовірність виникнення непередбачених фінансових втрат (зниження прибутку, доходів, втрата капіталу) в ситуації невизначеності умов фінансової діяльності підприємства.

Фінансовий ризик уявляє собою функцію часу. Як правило, ступінь ризику для даного фінансового активу чи варіанта вкладення капіталу збільшується з часом. Готівка сьогодні для фінансиста має більшу цінність, ніж гроші в майбутньому. Невпевненість у поверненні позики завжди присутня; збільшення терміну позики відповідно збільшує ризик і потребує належної компенсації. Тому, чим більшим є термін інвестування, тим вище має оплачуватись ризик. Наприклад, збитки імпортера сьогодні залежать від часу від моменту укладення контракту до строку платежу згідно з умовами угоди, оскільки курси іноземної валюти по відношенню до української гривні продовжують зростати.

Всі фінансові ризики умовно можна поділити на два види:

Ризики, пов’язані з купівельною можливістю грошей;

Ризики, пов’язані з вкладанням капіталу.

До ризиків, пов’язаних з купівельною спроможністю грошей належать такі види ризиків:

Інфляційний ризик. Цей вид ризику характеризується можливістю знецінення реальної вартості капіталу (у формі грошових активів), а також очікуваних доходів і прибутку підприємства внаслідок підвищення темпів інфляції. Ступінь інфляційного ризику залежить від типу інфляції. Існують такі типи інфляції: повзуча (зростання цін до 5% на рік); галопуюча (зростання цін до 10% на рік); гіперінфляція (характеризується зростанням цін на 1-2% щоденно).

Дефляційний ризик. Виникає внаслідок зниження рівня цін, погіршення економічних умов підприємництва, зниження доходів.

Валютний ризик. Цей вид ризику притаманний фінансовим операціям, що

супроводжують зовнішньоекономічну діяльність підприємства. Він має два основні аспекти: ризик вибору виду валюти (наприклад, якщо одна з вибраних для фінансових операцій твердих валют починає втрачати свою реальну вартість внаслідок посилення інфляційних процесів в своїй країні) і ризик коливання курсу валюти, що породжує фінансові втрати при експортно-імпортних операціях (при зниженні курсу валюти ці ризики несуть експортери).

Ризик ліквідності. Він пов'язаний з можливістю втрат при реалізації цінних паперів або інших товарів через зниження якості або зміну споживчої вартості. **Ліквідність активів** (валюти, товарів, цінних паперів) – це їх здатність швидко і з мінімальними втратами трансформуватися у грошові кошти для оплати термінових зобов'язань підприємства.

Найсуттєвішими підвидами інвестиційного ризику є: ризик втраченої вигоди; ризик зниження доходності; ризик прямих фінансових втрат.

Ризик втраченої вигоди. Це ризик настання непрямого фінансового збитку (неотриманий прибуток) в результаті нездійснення якого-небудь заходу (наприклад страхування, хеджування).

Ризик зниження доходності. Цей вид ризику може виникнути в результаті зменшення розміру відсотків по портфельним інвестиціям, по вкладам та кредитам. До цієї групи ризиків належать процентний ризик, кредитний і депозитний ризики.

Портфельні інвестиції пов'язані з формуванням інвестиційного портфелю і уявляють собою придбання цінних паперів та інших активів.

Процентний ризик. Він полягає в непередбачуваній зміні процентної ставки на фінансовому ринку (як депозитної, так і кредитної). Причиною виникнення цього ризику є зміна кон'юнктури фінансового ринку, дії державного регулювання, зростання пропозиції вільних грошових ресурсів тощо.

Депозитний ризик. Цей ризик відображує можливість неповернення депозитних вкладів. Він пов'язаний з невдалим вибором банку для здійснення депозитних операцій підприємства.

Кредитний ризик. Хоча цей вид ризику вважається традиційно банківським, в фінансовій діяльності підприємства він також має місце. Він пов'язаний з втратою або погіршенням умов зовнішнього фінансування, зниженням обсягу позикових ресурсів, які необхідні підприємству.

Ризик прямих фінансових втрат. Містить в собі такі різновиди ризиків.

Біржовий ризик – це ризик, який уявляє собою небезпеку втрат в результаті біржових угод (ризик несплати по комерційним угодам, ризик несплати комісійної винагороди брокерської фірми).

Селективний ризик – ризик неправильного вибору способу вкладання капіталу, виду цінних паперів для інвестування в порівнянні з іншими видами цінних паперів при формування інвестиційного портфеля. Інвестиційний портфель – це сукупність цінних паперів, які придбані з метою одержання прибутку. Зниження попиту на конкретний вид цінних паперів, безумовно, негативно впливає на їх ліквідність та обсяг очікуваних прибутків.

Ризик банкрутства являє собою небезпеку в результаті неправильного

вибору способу вкладання капіталу, повної втрати підприємцем власного капіталу і нездатності розрахуватись по зобов'язанням.

Тема 4. Якісний та кількісний аналіз фінансового ризику.

Опановуючи дану тему, слід зазначити, що *системний підхід до управління фінансовим ризиком* диктує необхідність проведення комплексного аналізу ризику, який включає якісну та кількісну його оцінку. Метою такого аналізу є дослідження об'єктів ризиків для подальшого визначення оптимальних методів управління ними.

Якісний аналіз фінансового ризику передбачає вивчення умов ризикової ситуації. На цьому етапі аналізу вивчають об'єкт ризику, визначають джерело ризику, тобто процеси, явища, які обумовили конфліктність та невизначеність. При цьому розгляд чинників ризику потребує врахування їх багатокритеріальності та мінливості. Останнє особливо актуально для України, де присутня динамічність, непередбачуваність та суперечність економічних процесів та явищ. З огляду на це, системний підхід до вивчення ризиків слід доповнювати ситуаційним підходом, який вимагає застосування індивідуальних методів менеджменту в кожній окремій ситуації.

Якісна оцінка ризику є дуже важливою, як свідчить досвід експертів з питань ризику, але вона недостатня для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Для цього теорія і практика ризик-менеджменту виробила систему кількісних оцінок ризику.

Кількісний аналіз фінансового ризику спрямований на визначення ймовірності певної події, оцінки ступеню ризику. Кількісна оцінка ризику зводиться, насамперед, до розрахунку його величини як у відносних, так і в абсолютних величинах, які характеризують степінь ризику. Зауважимо, що ступінь прийняттого ризику підприємства визначається на підставі урахування величини власного капіталу, обсягу основних фондів, фінансового стану, ліквідності, рівня рентабельності тощо.

Розрізняють *ап'іорні* та *емпіричні* методи кількісного аналізу.

Ап'іорні базуються на теоретичних положеннях і вказують, яким вимогам мають відповідати результати (наслідки) управлінських рішень. Емпіричні методи ґрунтуються на узагальненні минулих подій (наприклад, статистичні дані про динаміку прибутку підприємства протягом року (останніх років), інформація про урожайність культур протягом певного часу, динаміка облікової ставки НБУ тощо).

Умовно можна виділити три *види ризик-позиції підприємства* (типи ставлення до ризику):

- збалансована;
- агресивна;
- консервативна.

Зауважимо, що при мінімальному ризику доходи мізерні; збільшення ризику супроводжується спочатку одержанням незначних доходів у вигляді фіксованих відсотків, потім, із зростанням ризику доходи стають плаваючими, з'являються дивіденди, що важко прогнозуються, змінна курсова надбавка, яка свідчить про найризиковану частину доходів - приріст капіталу. Їх узагальнену

характеристику наведемо у вигляді таблиці (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика можливих ризик-позицій підприємства

Найменування ризик-позиції	Характер співвідношення ризику та доходу	Характеристика ставлення до ризику
Збалансована	$\Delta X = \Delta Y$	Підприємство проводить лише ті операції, за яких підвищення ризикованості компенсується адекватною зміною доходності діяльності
Агресивна	$\Delta X > \Delta Y$	Підприємство схильне до проведення ризикованих операцій, навіть якщо зростання ризику не повною мірою компенсується відповідним зростання доходності
Консервативна	$\Delta X < \Delta Y$	Підприємство йде на підвищення ступеня ризику тільки в тому разі, коли це компенсується відносно більшим зростанням доходності

Ризик визначається рівнем мінливості очікуваних доходів (мінливість розуміють як коливання, що характеризують відхилення фактичного доходу від середньої характерної величини).

Тема 5. Методи вимірювання економічного ризику.

Вивчення п'ятої теми передбачає вивчення методів вимірювання економічного ризику.

Економічного ризику в економіці уникнути неможливо. Його існування є об'єктивним економічним законом. Але ним можна управляти, тобто передбачати, прогнозувати виникнення окремих видів економічних ризиків, аналізувати можливі причини їх виникнення, моделювати, шукати шляхи зниження їх рівня.

Оцінка рівня фінансових ризиків – це найбільш відповідальний і складний етап управління фінансовими ризиками.

Адже від того, наскільки якісно буде проведена оцінка фінансових ризиків, залежить доцільність здійснення тієї чи іншої фінансової операції, визначення рівня необхідного доходу по операції, що відповідає рівню ризику. Існуючі у фінансовій практиці методи вимірювання економічного ризику поділяють на дві групи.

1. **Суб'єктивні методи** ґрунтуються на оцінці ризику за допомогою знань, навичок, вмінь, досвіду, інтуїції експертів, фінансових консультантів, особистої думки менеджера. Суб'єктивні методи оцінки ступеню ризику застосовуються у випадку, коли потрібно отримати якісну оцінку ризику, та у випадку, коли

відсутні інформативні дані про господарську діяльність підприємства для ретроспективного аналізу, і висновки про наявність потенційних ризиків можна здійснити лише за допомогою евристичних методів.

2. **Об'єктивні методи** вимагають застосування методів із конкретних областей наукових знань. За їх допомогою можна кількісно виміряти рівень ризику та його обсяг, для їх застосування потрібні статистичні дані про минулу господарську діяльність досліджуваного підприємства.

Вони включають методи економічного аналізу, математичної статистики, теорій гри, вірогідності, математичного моделювання, математичного програмування.

Зауважимо, що лише комплексне використання суб'єктивних та об'єктивних методів дозволяє реально оцінити шанс одержання прибутку або збитків.

Невизначеність економічних ситуацій пов'язана, насамперед, з відсутністю повної інформації, фактором випадковості. Якщо перше можна частково подолати, то друге важко передбачити своєчасно. Проте значна кількість спостережень за так званими «випадковими» подіями дозволяє помітити певні закономірності.

Нагадаємо, що математичний апарат для вивчення закономірностей, які виявляються в процесі великої кількості спостережень за випадками в умовах невизначеності, пропонує теорія ймовірності.

Випадкові події в процесі спостережень повторюються з певною частотою. Частота випадкової події може бути визначена як співвідношення числа появи даної події до загальної кількості спостережень. Якщо із збільшенням кількості спостережень частота події набуває стійкого характеру, то число, якому відповідає частота називається ймовірністю випадкової події. Ймовірність настання будь-якої події коливається від 0 до 1,0. Якщо вона дорівнює 0, то подія неможлива, якщо дорівнює 1 – подія достовірна. Визначення вірогідності дає можливість оцінити кількісно та якісно випадкові події, тобто дозволяє їх прогнозувати.

Сутність методів теорії ймовірності в тому, що визначаються вірогідності здійснення певних подій та пропонується оптимальний вибір із числа можливих варіантів. При цьому враховують найбільше значення математичного очікування.

Математичне очікування (М) будь-якої події в теорії ймовірності – це добуток абсолютної величини (А) такої події на ймовірність її настання (В):

$$M = A \times B.$$

Визначення очікуваного значення кожної альтернативи полегшує вибір правильного варіанта. Він буде відповідати найбільшому очікуваному значенню.

Економіко-статистичні методи оцінки дозволяють отримати найбільш точне кількісне уявлення про рівень фінансових ризиків. Однак ці методи можуть бути використані тільки при наявності достатньої достовірної статистичної інформації. Необхідна інформація може бути отримана шляхом аналізу оперативної бухгалтерської інформації, статистичних спостережень за

господарською діяльністю та на основі спеціальних прийомів досліджень.

Наявність статистичних даних про виникнення ризику дозволяє математично виразити ймовірність настання ризикових подій за допомогою загальновідомих інструментів загальної теорії статистики.

До складу методів оцінки цієї групи входять розрахунки дисперсії, середньоквадратичного відхилення і коефіцієнта варіації. На основі цих методів ризику оцінюються по кожній фінансовій операції, реальному інвестиційному проекту, фінансовому інструменту, тощо.

Варіацією в статистиці називають міру неоднорідності деякої статистичної сукупності, тобто зміну кількісних показників (характеристик) у межах певної сукупності об'єктів, що досліджуються.

Найважливішими показниками статистичної сукупності є дисперсія та середньоквадратичне відхилення.

Дисперсією називають міру відхилення фактичних показників варіаційного ряду від його середнього значення.

Середнє значення варіаційного ряду, яке характеризує середній фінансовий результат проведення даної операції $\overline{\Phi P}$, визначається за формулою:

$$\overline{\Phi P} = \sum_{i=1}^n \Phi P_i \times P_i$$

де ΦP_i – і-тий можливий фінансовий результат господарської операції;

P_i – ймовірність виникнення і-того фінансового результату.

Дисперсія визначається як середньозважене від квадратів відхилення фактичних фінансових результатів господарських операцій, що досліджуються, від середнього значення по варіаційному ряду. Розрахунок дисперсії проводиться так:

$$\delta^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (\Phi P_i - \overline{\Phi P})^2}{n}$$

Середньоквадратичне відхилення, яке в деяких джерелах називають ще «стандартним відхиленням», визначається як корінь квадратний від вище визначеної дисперсії:

$$\delta = \sqrt{\delta^2}$$

Середньоквадратичне відхилення характеризує середньозважений (тобто найбільш імовірний) розмір відхилення окремих варіантів (можливих фінансових наслідків господарських операцій) від їх середнього значення. Середньоквадратичне відхилення визначається у тих же одиницях виміру, що і розроблені варіанти фінансових наслідків.

Коефіцієнт варіації дозволяє визначити рівень ризику, якщо показники середніх сподіваних доходів відрізняються. Розрахунок коефіцієнта варіації (CV) здійснюється як відношення середньоквадратичного відхилення до середнього значення варіанта:

$$CV = \frac{\delta}{\overline{\Phi P}} \times 100\%$$

Коефіцієнт варіації є відносним показником і характеризує ступінь можливих відхилень фінансових результатів окремих операцій від середнього значення.

Ступінь ризику господарських операцій, що досліджуються, визначається залежно від конкретної величини середньоквадратичного відхилення та коефіцієнта варіації. Чим вище значення цих показників, тим вищий рівень ризику, притаманний цим господарським операціям.

Тема 6. Ризик-менеджмент як система управління фінансовими ризиками.

Вивчення цієї теми варто розпочати з того, що ризик – категорія фінансова, тому на ступінь і величину ризику можна впливати за допомогою фінансового механізму. Такий вплив здійснюється за допомогою особливої системи управління фінансовим ризиком – ризик-менеджменту. *Завданням ризик-менеджменту* є цілеспрямований пошук і організація заходів по зниженню ступеню ризику, отримання і збільшення доходу в невизначеній господарській ситуації. **Ризик-менеджмент** – це система управління фінансовим ризиком і фінансовими відносинами, які виникають в процесі цього управління. Ризик-менеджмент містить в собі стратегію і тактику управління.

Стратегія управління – це напрямок і спосіб використання засобів для досягнення поставленої мети. Стратегії відповідає певний набір правил і обмежень для прийняття рішень. Після досягнення поставленої мети стратегія як напрямок і засіб її досягнення перестає існувати. Нові цілі вимагають нової стратегії.

Тактика – це конкретні методи і прийоми для досягнення поставленої мети в конкретних умовах. *Завдання тактики управління* полягає у виборі оптимального рішення і найбільш прийнятних в даній господарській ситуації методів і прийомів управління.

Об'єктом управління в ризик-менеджменті є ризик, ризикові вкладення капіталу і економічні відносини між господарюючими суб'єктами в процесі реалізації ризик. До цих економічних відносин належать відносини між страхувальником і страховиком, позичальником і кредитором, між підприємцями (партнерами, конкурентами).

Суб'єкт управління в ризик-менеджменті – це спеціальна група фахівців (фінансовий менеджер, спеціаліст зі страхування, актуарій), яка здійснює цілеспрямоване управління ризиком.

Процес управління незалежно від його конкретного змісту завжди передбачає отримання, передачу, переробку і використання інформації. В управлінні ризиком отримання надійної і достатньої в даних умовах інформації має дуже важливе значення, тому, що від того наскільки повною, точною, та достовірною інформацією володіє фінансовий менеджер, залежить і доцільність прийняття конкретного рішення щодо дії в умовах ризику. *Інформаційне забезпечення функціонування ризик-менеджменту* складається з таких видів інформації, як статистична, економічна, комерційна, фінансова. Ця інформація містить дані про імовірність настання страхового випадку, наявність і величину

попиту на товари, на капітал, про фінансову стійкість і платоспроможність своїх клієнтів, партнерів, конкурентів, про ціни, курси валют.

Прогнозування в ризик-менеджменті уявляє собою розробку на перспективу зміни фінансового стану підприємства. Особливістю прогнозування є альтернативність побудови фінансових показників і параметрів, які визначають різні варіанти розвитку фінансового стану підприємства на підставі досліджених тенденцій.

Організація в ризик-менеджменті передбачає об'єднання фахівців, які спільно досліджують можливі причини виникнення ризикових ситуацій, аналізують види можливих ризиків та займаються розробкою заходів щодо зниження ступеню ризику.

Регулювання в ризик-менеджменті являє собою вплив на об'єкт управління з метою досягнення стійкості цього об'єкта у випадку виникнення відхилень від заданих параметрів.

Координація в ризик-менеджменті – це узгодженість роботи всіх ланок системи управління ризиком, апарату управління і спеціалістів.

Стимулювання передбачає спонукання фінансових менеджерів та інших спеціалістів до зацікавленості в результатах своєї праці.

Контроль уявляє собою перевірку організації роботи по зниженню ступеню ризику. За допомогою функції контролю збирається інформація про ступінь виконання наміченої програми дій, про доходність ризикових вкладень капіталу, співвідношення ризику і доходу. На підставі цієї інформації вносяться зміни в фінансові програми, в організацію фінансової роботи, організацію ризик-менеджменту. Контроль передбачає аналіз результатів заходів, спрямованих на зниження ступеню ризику.

Тема 7. Шляхи зниження ризиків підприємства.

Починаючи вивчати дану тему, слід зазначити, що ризик-менеджмент є дієвим інструментом реагування на зміни в економічному середовищі бізнес-функцій, що визначається як комплекс управлінських заходів інтегрованого характеру, спрямованих на виявлення, аналіз та регулювання ризиків.

Так, **ризик-менеджмент** є системою управління ризиками, яка охоплює стратегію і тактику такого процесу для досягнення основних бізнес-цілей підприємств. Тому ризик-менеджмент виступає невіддільною частиною корпоративної системи управління діяльністю підприємств у кризових ситуаціях та вимагає створення дієвої адаптивної концепції ризик-менеджменту.

Основними **перевагами імплементації адаптивної концепції ризик-менеджменту** в діяльність підприємств з позиції антикризового управління є ефективне управління бізнес-процесами, швидка адаптація до змін, викликаних кризовими ситуаціями, зміцнення позицій підприємств на ринку, розвиток виробничих потужностей. Основною **метою системи ризик-менеджменту на підприємстві** є забезпечення досягнення кінцевих результатів, розробка відповідних стратегій і збалансоване використання ресурсів.

З огляду на те, для управління ризиками в кризових ситуаціях

підприємства створюють окремі відділи, діяльність яких має бути чітко контрольована та регульована керівництвом підприємства. Для підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств ризик-менеджмент має бути інтегрованим у всі процеси та бути невіддільною частиною всіх процесів прийняття рішень. **Ризик-менеджмент у процесі впровадження адаптивної концепції управління** діяльністю підприємств має здійснюватися на різних рівнях управління. Це дозволяє підприємствам найкращим чином контролювати ризики та вживати запобіжних заходів. З цієї причини ризик-менеджмент має бути інтегрованою системою всередині підприємств, а не незалежною системою. Велику увагу слід приділяти формуванню системи ризик-менеджменту на підприємствах у ході ухвалення управлінських рішень щодо стратегічного планування та змін у політиці підприємств, а також щодо найважливіших питань розвитку підприємств.

Однак, особливу увагу необхідно приділяти ризик-менеджменту при прийнятті рішень у кризових ситуаціях, які є найважливішими для розвитку діяльності підприємств.

Характерною рисою криз діяльності підприємств є їх висока залежність від зовнішніх чинників, таких як ступінь регулювання фінансової діяльності підприємств, кон'юнктура фінансового ринку та ступінь розвитку інфраструктури. При цьому кризові ситуації часто виникають під впливом негативних внутрішніх чинників. Деякі з цих внутрішніх чинників можуть мати суб'єктивний характер. Як правило, ці кризи можна вирішити відносно швидко завдяки внутрішнім механізмам антикризового управління.

Економічні методи управління ризиком передбачають використання підприємством певних фінансових інструментів, які дозволяють відшкодувати збитки в разі виникнення ризикових подій.

Основними економічними методами управління ризиком є:

1.Формування резервних фондів фінансових ресурсів підприємства здійснюється в наступних формах:

-формування страхового фонду підприємства, який формується у відповідності з вимогами законодавства і статуту підприємства. На його формування спрямовується певна частина суми прибутку, отриманої в звітному періоді;

-формування цільових резервних фондів (фонд уцінки товарів для страхування цінового ризику). Перелік таких фондів і розміри відрахувань в них визначаються статутом підприємства;

-формування резервних сум фінансових коштів при розробці поточних та капітальних бюджетів по окремим фінансовим операціям. Такі резервні суми відображаються спеціальними статтями бюджету.

-нерозподіленого залишку прибутку. Його можна розглядати як резерв фінансових ресурсів, який спрямовується в необхідних випадках на ліквідацію негативних наслідків окремих фінансових ризиків.

2.Використання ризикових надбавок (премій за ризик) при визначенні вартості товарів та послуг підприємства, що пов'язані з певним видом ризику полягає у вимаганні додаткового доходу по ризиковим операціям вище того

рівня, який можуть принести безризикові фінансові операції. Цей додатковий дохід повинен зростати пропорційно зростанню рівня ризику по фінансовій операції.

Тема 8. Банківські ризики, методи їх вимірювання та способи зниження.

Вивчаючи тему, присвячену банківським ризикам, необхідно зазначити, що *банківська справа* – один з сегментів ринку, якому найбільш притаманно накопичувати внутрішні ризики, окрім того переймати, переносити на себе ризики інших галузей економіки. Банки виконують функцію перерозподілу ризику фінансового ринку; роль банків полягає в тому, що вони, з одного боку готові надавати ризиковані кредити позичальникам, а з другого – пропонувати потенційним вкладникам та інвесторам депозити й цінні папери з низьким рівнем ризику.

Ризик для банкіра означає невизначеність, що пов'язана з деякими подіями, можливість втрат через настання (або ненастання) певних подій.

Однією з найголовніших цілей діяльності комерційного банку (як і будь-якого комерційного підприємства) є отримання прибутку. Однак є досить чітко визначений зв'язок між ризиком та очікуваною прибутковістю операцій банку: збільшенню прибутковості операцій властиве зростання рівня їхньої ризикованості. Тобто на практиці банківські менеджери можуть бути більш за все зацікавленими в здобутті максимальних прибутків, але при цьому вони не мають змоги ігнорувати проблему ризикованості банківських операцій. Фактично контроль за банківськими ризиками являє собою один з найбільш важливих факторів, що визначають прибутковість банку в найближчій перспективі.

Крім прийняття розумного ризику та його мінімізації, банк повинен забезпечити собі прибуток, який перевищував би певний мінімум (мінімальний достатній прибуток). Тому більшість операцій банку має здійснюватись у межах між недостатньою прибутковістю та невиправданим ризиком.

Банківські ризики можна класифікувати за рядом ознак. Залежно від сфери впливу розрізняють ризики внутрішні (залежать від основної і допоміжної діяльності банку), а також ризики зовнішні (не пов'язані з діяльністю банку або конкретного клієнта). *До внутрішніх ризиків* належать кредитний ризик, процентний ризик, валютний ризики, ризик за розрахунковими, факторинговими, лізинговими операціями банку, операціями з цінними паперами, ризик незбалансованої ліквідності. *Серед зовнішніх ризиків* найнебезпечнішими є інфляційний ризик, ринковий ризик.

Залежно від сфери виникнення банківські ризики поділяють на: ризик країни; ризик фінансової надійності окремого банку; ризик окремого виду банківської операції.

Найбільш традиційними та значними видами банківських ризиків є: кредитний ризик; ризик незбалансованої ліквідності; інфляційний ризик; процентний ризик; ринковий ризик; ризик неплатоспроможності.

Кредитний ризик – це імовірність того, що банк зазнає втрат через те, що

вартість частини його активів, а саме кредитів, зменшиться (повністю чи якоюсь мірою). Інакше кажучи, банк може за тих чи інших обставин втратити кошти, які він спрямував у кредитні вкладення. Кредитування саме по собі є особливо ризикованим видом фінансової діяльності, і ризики супроводжують виданий кредит із часу зародження ідеї про кредитування до часу повного.

Сутність **ризиків незбалансованої ліквідності** полягає в тому, що кошти, необхідні для покриття відпливу депозитів та задоволення попиту на кредити, будуть у потрібний момент недоступними для банку, що призведе до несподіваних збитків. Банк, що опиниться під загрозою ризику незбалансованої ліквідності, буде змушений терміново залучати ресурси за надто високими ставками для задоволення поточних потреб готівкових коштах.

Інфляційний ризик – це вірогідність того, що підвищення цін на товари та послуги раптово знизить реальну ринкову вартість прибутку банку, інших його власних коштів. Інфляція також може знецінити вартість вкладень акціонерів у банк – їхню чисту ринкову вартість.

Процентний ризик – це імовірність того, що зміна процентних ставок зменшить чисту процентну маржу банку. Наприклад, зростання процентних ставок може призвести до зменшення банківської маржі прибутку в тому разі, якщо процентні видатки банку за залученими коштами зростають швидше, ніж процентні прибутки за кредитами та інвестиціями.

Ринковий ризик – це можливість втрат у зв'язку зі змінами активів та пасивів (у тому числі процентних ставок). До категорії ринкового ризику належать також потенційні збитки за активами з фіксованими ставками внаслідок зростання чи падіння ринкових процентних ставок. При зростанні процентних ставок ринкова вартість цінних паперів з фіксованим прибутком (наприклад облігацій) та кредитів під фіксований процент зменшується.

Тема 9. Кредитні ризики, методи їх вимірювання. Способи захисту від кредитного ризику.

При вивченні дев'ятої теми слід підкреслити, що кредитування саме по собі є особливо ризикованим видом фінансової діяльності, і ризики супроводжують виданий кредит із часу зародження ідеї про кредитування до часу повного повернення банкові кредиту і навіть після цього.

При видачі кредиту керівництво банку стикається з ризиками: прийняття помилкового рішення, одержання неправдивої або недостовірної інформації, зловживання позичальника, невдалої господарської діяльності позичальника, банкрутства або смерті позичальника, втрати або руйнації застави, невиконання поручництва, часткового чи повного неповернення кредиту, вибору валюти кредитування, судових витрат, програшу судового процесу, збитків при стягненні, нанесення збитку при стягненні боржникові або третім особам, а також з іншими ризиками, що властиві конкретним кредитним справам. Поняття кредитного ризику можна визначити так: кредитний ризик – ризик несплати позичальником основного боргу і процентів, що мають бути сплачені кредитором у встановлений кредитним договором строк.

Боротьба за зниження кредитних ризиків – основне завдання кредитних

служб банку. Умови для управління кредитними ризиками створює зважена кредитна політика банку, розроблення стандартних і нестандартних директив і процедур, що супроводжують надання кредитів, контроль за початком використання кредиту, вивчення напрямків витрачання кредитних коштів, аналіз джерел погашення кредиту, підготовка кредитної документації, супровід кредиту забезпеченнями і гарантіями.

При ухваленні рішення про кредитування працівники кредитних органів банку припускаються помилок, які виявляються не відразу, а лише через значний період часу, протягом якого кредит видається благонадійним, хоча насправді таким не є. Найчастіше зустрічаються такі помилки:

- ✓ ненадання уваги вартості кредитних ресурсів;
- ✓ відсутність або недотримання керівництвом банків правил і процедур прийняття рішень про кредитування;
- ✓ видача незабезпечених кредитів;
- ✓ видача кредитів на нечіткі цілі, на цілі, що суперечать статуту або на неправдиво сформульовані цілі;
- ✓ видача кредитів без належної перевірки минулого і фінансового стану позичальника;
- ✓ неякісне оформлення кредитної документації;
- ✓ перевищення меж видачі кредитів підприємствам, пов'язаним з акціонерами або менеджерами банку;
- ✓ неправильна оцінка забезпечення.

Найпоширенішими в банківській практиці методами, спрямованими на зниження кредитного ризику, є:

Оцінка кредитоспроможності позичальника. У банківській практиці все більшого поширення набуває метод, що ґрунтується на бальній оцінці одержувача позики, яка передбачає визначення рейтингу клієнта. Критерії, за якими провадиться оцінка позичальника, індивідуальні для кожного банку, ґрунтуються на його практичному досвіді і періодично переглядаються.

Зменшення розмірів кредитів, що видаються одному позичальнику. Цей спосіб застосовується, коли банк не впевнений у достатній кредитоспроможності позичальника.

Страховання кредитів. Передбачає повне передавання ризику неповернення кредиту організації, що займається страхуванням. Всі витрати, пов'язані зі страхуванням, як правило, перекладаються на одержувачів позики.

Залучення достатнього забезпечення. Практично гарантує банкові повернення виданої суми й одержання відсотків. Пріоритет при захисті від кредитного ризику належить не залученню достатнього забезпечення, призначеного для покриття збитків, а аналізу кредитоспроможності позичальника, спрямованому на недопущення цих збитків. Позика видається в розрахунок на те, що вона буде повернута згідно з кредитним договором.

Видача дисконтних позик дає змогу лише невеликою мірою знизити кредитний ризик. Такий спосіб надання кредитів гарантує одержання плати за кредит, а питання про його повернення залишається відкритим, якщо не використовуються інші методи захисту від кредитного ризику.

Тема 10. Валютні ризики, їх прогнозування та оцінка. Страхування валютних ризиків.

Слід зазначити, що валютні ризики є частиною фінансових ризиків, які притаманні зовнішньоекономічним операціям господарюючих суб'єктів економіки. **Валютний ризик** – це загроза втрат, пов'язаних із зміною курсів іноземних валют під час здійснення угод по їх купівлі-продажу. В основі валютного ризику лежить зміна реальної вартості грошового зобов'язання у вказаний період. Валютним ризиком обтяжені обидві сторони – учасники угоди. **Причиною валютного ризику** є коротко- та довготермінові коливання обмінних курсів валют, що визначаються обсягом попиту і пропозиції. Попит на купівлю чи продаж валюти знаходиться під впливом коротко- та довготермінових чинників. Довготермінові тенденції щодо зміни курсів валют залежать від стану економіки країни, короткотермінові – від ринкових умов і інших короткотермінових чинників попиту-пропозиції.

Основні види валютного ризику: операційний, трансляційний, економічний.

1. **Операційний ризик** – випадкові зменшення чистого притоку грошових засобів; зниження прибутків і чистого доходу на одну акцію; зменшення частини ринку збуту. Цей вид валютного ризику пов'язаний, в основному, з торговельними операціями, а також з угодами щодо фінансового інвестування і дивідендними (відсотковими) сплатами. Операційним ризиком обтяжений як оборот грошових засобів, так і рівень прибутку.

2. **Трансляційний ризик** – випадкове зменшення в звітності вартості пасивів в іноземній валюті, що призводить до зниження чистої вартості компанії (підприємства); зменшення у звітності прибутків і показника чистого доходу на кожну акцію компанії. Цей ризик пов'язаний з інвестиціями за кордон і іноземними кредитами.

3. **Економічний ризик** – випадкове зниження конкурентоспроможності; зниження довготермінової рентабельності. Цей ризик стосується майбутніх контрактних угод. Якщо компанії регулярно купують або продають товари за кордон, вони постійно обтяжені ризиком скорочення виручки чи зростання витрат, пов'язаних з несприятливими змінами курсів валют.

У банківській діяльності виникнення валютного ризику залежить від стану валютної позиції. **Валютна позиція** – це співвідношення між вимогами і зобов'язаннями щодо продажу іноземної валюти. У разі кількісного збігання (за конкретними термінами угод і конкретною валютою) позиція вважається “закритою”, валютний ризик не виникає. Ризик з'являється при “відкритій” позиції, коли суми вимог і зобов'язань не збігаються. При цьому варто розрізняти поняття “довгої” та “короткої” валютної позиції. Якщо вартість активів та позабалансових вимог перевищує вартість пасивів і позабалансових зобов'язань, відкривається довга відкрита валютна позиція.

Для оцінки валютного ризику НБУ України контролює додержання декількох спеціальних нормативів, зокрема нормативу загальної відкритої валютної позиції банку (H_{15}). Він розраховується як співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку (B_p) до капіталу (K) банку:

$$H_{15} = \frac{Bn}{K} \times 100\%$$

За кожною іноземною валютою підраховується підсумок за всіма балансовими і позабалансовими активами і всіма балансовими і позабалансовими зобов'язаннями банку. Загальна величина відкритої валютної позиції (Вп) в цілому по уповноваженому банку визначається як сума абсолютних величин усіх довгих та усіх коротких відкритих валютних позицій у гривневому еквіваленті (без урахування знака) за всіма іноземними валютами. Нормативне значення загальної відкритої валютної позиції банку має бути не більше 35%.

Тема 11. Вимірювання економічного ризику при інвестуванні капіталу.

Хочемо зазначити, що інвестиції вважаються безпечними, якщо завдяки їм одержується стабільний та надійний доход. Оцінка доцільності інвестицій зводиться, насамперед, до *оцінки проєктів з ризиком*. Інвестиційні процеси, як правило, пов'язані з непевністю, але з точки зору фінансиста слід завжди обирати оптимальний варіант проєкту, використовуючи суб'єктивні та об'єктивні методи оцінки ризику (методи математичної статистики, розрахунок коефіцієнту ризику шляхом співвідношення максимально можливої суми збитку до обсягу власних фінансових ресурсів та ін.).

Інвестиційний портфель банку (компанії) - це сукупність цінних паперів, які придбані банком шляхом активних операцій з метою одержання прибутку. Ефективним вважається такий інвестиційний портфель, який забезпечує найбільшу доходність за існуючого рівня ризику або найменший ризик при заданій нормі прибутку.

Зауважимо, що ризик цінних паперів знаходиться в залежності від двох складових – ринкового ризику та диверсифікованого ризику. Цінним паперам притаманна тенденція чутливо реагувати на ринкові зміни. В умовах стабільної економіки більшість цінних паперів гарантують одержання певного прибутку, у протилежному випадку - вони часто стають збитковими.

Діяльність всіх підприємств так чи інакше пов'язана з інвестиційною діяльністю. Прийняття рішень по інвестиційним проєктам ускладнюється різними факторами: вид інвестицій, вартість інвестиційного проєкту, проблема вибору з-поміж декількох інвестиційних проєктів, обмеженість фінансових ресурсів, доступних для інвестування, ризик, пов'язаний з прийняттям того чи іншого рішення.

Найсуттєвішим при інвестуванні є фактор ризику. Інвестиційна діяльність завжди здійснюється в умовах невизначеності. Так, наприклад, на момент придбання основних фондів ніколи не можна точно передбачити економічний ефект цієї операції. Тому рішення нерідко приймається на основі інтуїції.

Однак прийняття рішень інвестиційного характеру можуть здійснюватись на основі використання різноманітних формалізованих і неформалізованих методів. Ступінь їх поєднання визначається різними обставинами, в тому числі

й умінням менеджера вдало застосувати той чи інший метод в залежності від господарської ситуації. Однак, варто наголосити, що універсального метода, на жаль не існує. Проте маючи деякі оцінки, отримані за допомогою формалізованих методів, легше прийняти остаточне рішення.

Тема 12. Оцінка ризиків реалізації інноваційного проєкту.

Вивчаючи дану тему, слід відмітити, що інноваційні ризики, що виникають через невизначеність в інноваційній сфері, починаючи з вироблення інноваційної ідеї, втілення її у продукт або технології і закінчуючи реалізацією продукту на ринку.

Таким чином, *інноваційний ризик* – це ймовірність втрат, що виникають при вкладенні підприємством засобів у виробництво нових товарів та послуг, які, можливо, не знайдуть очікуваного попиту на ринку.

Інноваційні ризики виникають у таких ситуаціях:

✓ при впровадженні більш дешевого методу виробництва товару або послуг у порівнянні з існуючими. Такі інвестиції принесуть підприємству тимчасовий надприбуток (поки воно має цю нову технологію). У такій ситуації підприємство зіштовхнеться лише з одним видом ризику – можливою неправильною оцінкою виробленого товару;

✓ при випуску нового товару або послуг на старому обладнанні. У такому випадку до ризику неправильної оцінки попиту на новий товар або послугу додається ще ризик невідповідності якості товару або послуги у зв'язку з використанням старого обладнання;

✓ при виробництві нового товару або наданні послуги за допомогою нової техніки й технології. У такій ситуації інноваційний ризик містить в собі: ризик того, що новий товар або послуга може не знайти покупця; ризик невідповідності нового обладнання і технології необхідним вимогам для виробництва нового товару або послуги.

Інновації та інноваційна діяльність пов'язані зі значним ризиком, оскільки зміст інновацій складають зміни, які розглядаються як джерело доходу, а процеси і результати змін містять істотну частку елементів невизначеності і спричиненого нею ризику. При цьому раціональна поведінка полягає в тому, щоб не ігнорувати ризик, а належним чином враховувати для обґрунтування заходів, спрямованих на його попередження, зниження чи компенсацію.

Ризик інноваційного проєкту – це міра непевності в одержанні очікуваного рівня прибутковості при реалізації інноваційного проєкту в реальних умовах господарювання.

Успіх впровадження інноваційних проєктів залежить від його внутрішніх характеристик, технічного і фінансового стану організації, у якій він повинен бути реалізований, а також від зовнішнього середовища, у якому проводиться втілення інновації.

Впровадження інноваційних проєктів проходить в умовах невизначеності. І під *невизначеністю* в цьому випадку розуміється неможливість повного й вичерпного аналізу всіх факторів, що впливають на результат конкретних фінансових вкладень у той чи інший інноваційний проєкт.

Множинність станів організації й зовнішнього середовища при широкому

спектрі способів і форм інноваційної діяльності приводить до того, що розгляд повного переліку ситуацій, що виникають при реалізації інновацій, на практиці не тільки неможливо, але й економічно недоцільно.

У цих умовах, основним питанням про економічну доцільність впровадження інновації стає зіставлення й оцінка корисності й міри ризику при її реалізації.

Корисність інновації (utility of innovation) – категорія, що характеризує результати і ефективність інноваційної діяльності. Ця категорія дозволяє кількісно описати співвідношення витрат і зусиль на реалізацію інноваційного проекту, з одного боку, і його результати - з іншої.

Проблема корисності інновації нерозривно пов'язана із суб'єктивним відношенням до неї, оскільки нововведення, як правило, приводять до загострення протиріч, як між різними господарськими об'єктами, так і усередині організацій-інноваторів.

Крім того при вирішенні питання про впровадження інновації важливою є категорія **шанс** (Chance), що визначається як можливість сприятливого здійснення процесу й/або результату впровадження нововведення. Шанс і ризик утворюють повну групу подій:

$$P(r) + P(c) = 1$$

$P(r)$ - імовірність ризику (несприятливого результату) інноваційної діяльності;

$P(c)$ - імовірність шансу (успішного результату) інноваційної діяльності.

Баланс між цими категоріями є тією тонкою межею, що на рівні підсвідомості, призводить інноватора до прийняття рішення про впровадження інновації, або відмови від неї. Суто психологічні мотиви (схильність або не схильність до ризику) мають інколи вирішальне значення.

Якщо шанс існує ($P(c) > 0$), незалежно від його величини, завжди знайдуться інноватори, готові скористатися ним. Саме шанс є рушійним мотивом інноваційної діяльності.

Оцінка інноваційного ризику найчастіше здійснюється за правилами, аналогічним оцінці комерційних ризиків.

Тема 13. Цифрові ризики.

Переходячи до вивчення останньої теми, присвяченої цифровим ризикам, наголосимо, що комплексний підхід до управління цифровими ризиками надає можливість знайти компроміси між розвитком, витратами та ризиками, з одного боку, й експлуатаційними витратами та ризиками – з іншого. Оскільки поки не існує комплексного підходу до виявлення, аналізу й управління цифровими ризиками, фахівці не мають змоги проводити цю роботу ефективно.

У наявних дослідженнях цифрові ризики умовно поділяються на дві групи: ризики, пов'язані з розвитком інформаційних систем, і ризики, пов'язані з поточною роботою інформаційних систем. Основною проблемою у вивченні питань усунення цифрових ризиків є відокремлене дослідження ризиків ІТ-проектів і операційних ризиків.

Е. Клемонс (E. Clemons) запропонував такі **види цифрових ризиків**,

виділивши десять категорій: фінансові ризики (висока вартість технологій); технічні ризики (ненадійна, застаріла технологія); ризики проекту (проект розроблено невчасно); політичні ризики (проект, система, технології знаходяться в зоні політичної боротьби); резервні ризики (аварії, стихійні лиха); ризики неналежного використання ІТ-технологій; ризики внутрішніх зловживань; зовнішні ризики; ризики конкуренції; репутаційні ризики.

Таким чином, цифрові ризики включають у себе все те, що пов'язано з інформаційними технологіями та може мати значний негативний вплив з точки зору ефективності інвестицій у цифрові технології.

Існує **необхідність комплексного підходу** до аналізу та управління цифровими ризиками в менеджменті підприємства на організаційному рівні, на якому знання та навички користувачів, їх соціальні взаємодії при використанні комп'ютерної інформації та системи також важливі для розуміння ризику, як і ризики технічної системи.

Сьогодні вимагає від керівників підприємств постійного моніторингу факторів цифрових ризиків для створення ефективною та гнучкою системи господарювання в умовах ринкової кон'юнктури та обмеженості ресурсів, що зумовлює необхідність наявності системи ризик-менеджменту, усіх її аспектів, базових принципів і методів управління. Ризик-менеджмент підприємства має бути організований так, щоб забезпечувати безперервний самоаналіз та самоконтроль. Чим детальніший процес моніторингу, тим менша потреба додаткових перевірок діяльності підприємства. Важливим аспектом управління цифровими ризиками підприємства є вибір дієвого механізму попередження і мінімізації, усунення чи сприйняття ризиків, які визначають ефективність діяльності підприємства.

6. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота здобувача передбачає написання реферату за темами дисципліни «Ризик-менеджмент». Робота над рефератом ставить за мету отримання навичок науково-дослідницької роботи, в процесі якої здобувачі мають навчитись самостійно працювати з економічною літературою, науковими публікаціями вітчизняних та зарубіжних вчених, використовувати законодавчо-правову базу, аналізувати статистичні дані, узагальнювати отриману інформацію та логічно викладати свої думки з приводу того чи іншого питання.

Структура реферату має включати:

- вступ, у якому автор(ка) має розкрити актуальність обраної теми та основні завдання дослідження;
- основну частину, яка складається з двох-трьох розділів;
- висновки, що містять стисле викладення основних результатів роботи;
- список використаної літератури, у тому числі законодавчих та нормативних актів (перелік джерел надається в алфавітному порядку у

відповідності з правилами бібліографічного оформлення).

Зауважимо, що реферат виконується здобувачем (здобувачкою) самостійно. Обсяг реферату визначено в межах 10-15 сторінок друкованого тексту з міжрядковим інтервалом 1,5; шрифт Times New Roman (Times New Roman Cyr) № 14 на аркушах паперу формату А4 (210×297 мм) з одного боку аркуша. На сторінках залишаються береги таких розмірів: ліве – 30 мм, праве – 10 мм, верхнє та нижнє – 20 мм.

Реферат повинен обов'язково містити теоретичні основи досліджуваної проблеми та включати аналітичну оцінку статистичного матеріалу, що її характеризує. Стил ь викладу матеріалу в рефераті має бути науковим, з дотриманням стилістичних і граматичних норм. Обов'язково необхідно навести в рефераті ілюстрації: таблиці, схеми, графіки, діаграми тощо. При написанні реферату здобувач(ка) має не лише систематизувати теоретичний та фактичний матеріал, але проявити творчий підхід до аналізу та визначення шляхів розв'язання реальних проблем у межах обраної теми.

Виступаючи з рефератом на семінарському занятті, здобувач(ка) має стисло обґрунтувати актуальність обраної теми, викласти суть питання, зосередити увагу на дискусійних та проблемних аспектах, висловити власне бачення можливостей розв'язання тих чи інших проблем. При цьому необхідно вільно володіти матеріалом і бути готовим надати повну та ґрунтовну відповідь на запитання викладача та здобувачів групи.

До здобувачів висуваються вимоги досконалого володіння матеріалом, повного розкриття теми реферату, використання інформації за відповідний рік статистичних збірників «Статистичний щорічник України»; детального аналізу усіх аспектів досліджуваної проблеми (тенденцій, причин та наслідків) з обов'язковим посиленням на використанні літературні джерела та наявності конкретних пропозицій і прогнозів; наявності доцільного, кваліфіковано виконаного та оформленого ілюстративного матеріалу; вірних відповідей на питання викладача та здобувачів групи.

7. ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. Аналіз альтернативних методів вимірювання економічного ризику.
2. Аналіз і узагальнення ризиків інноваційної діяльності.
3. Аналіз моделей управління професійними ризиками за міжнародними стандартами.
4. Економічна ризикостійкість як основа механізму управління інноваційним розвитком підприємства.
5. Забезпечення стійкості економічних систем в умовах ринкової мінливості та нарощення загроз і ризиків.
6. Засади використання ризик-менеджменту у системі управління фінансово-економічною безпекою в умовах економіки воєнного часу.
7. Ідентифікація ризиків стратегічного управління телекомунікаційними підприємствами в умовах цифрової економіки.

8. Методичні підходи до удосконалення інформаційного забезпечення управління професійним ризиком.

9. Модель контролю та оцінки ризику зовнішньоекономічної безпеки національних економік в умовах світових криз.

10. Основні ознаки виправданого ризику.

11. Особливості прояву ризиків у діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах невизначеності.

12. Оцінка екологічних ризиків технологічних процесів.

13. Оцінка витратних складових та інвестиційних ризиків підприємств реального сектора економіки.

14. Оцінка економічних ризиків безпекового розвитку України.

15. Оцінка економічних ризиків на підприємствах України: управлінський аспект.

16. Оцінювання ризиків впливу на довкілля та здоров'я населення при реалізації регіонального плану управління відходами.

17. Поняття невизначеності та відображення ризику у практиці формування державних цільових програм соціально-економічного розвитку.

18. Ризики економічної безпеки в контексті глобальної діджиталізації аутсорсингу.

19. Ризики розвитку економіки України в умовах війни: вплив на сільськогосподарський сектор.

20. Ризики розвитку циркулярної моделі економіки в умовах нестабільності світового ринку.

21. Ризик-менеджмент як інструмент антикризового управління діяльністю підприємств.

22. Ризик-орієнтоване управління в системі економічної безпеки корпоративного підприємства.

23. Розвиток світової економіки за умов зростання ризиків глобальної рецесії.

24. Роль економічного ризику у контексті розвитку промислового підприємства як відкритої соціально-економічної системи.

25. Теоретико-методичні основи фінансового ризик-менеджменту стратегічного підприємства.

26. Управління ризиками ІТ-проектів.

27. Формалізація ризиків ІТ-компаній: управлінський аспект.

28. Фрагментація світової економіки: ризиковий аспект.

29. Цифрова трансформація фінансового сектору світової економіки: тенденції та ризики.

30. Шляхи зниження економічних ризиків діяльності підприємства.

8. ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ З ДИСЦИПЛІНИ «РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ»

1. Природа економічного ризику.

2. Історія виникнення теорії економічного ризику.
3. Мета, предмет, завдання курсу.
4. Психологічні аспекти прийняття рішень в ситуаціях ризику.
5. Ризик та ризикостійкість як економічні категорії.
6. Основні причини виникнення економічного ризику.
7. Класифікація ризиків.
8. Чинники впливу на ступінь ризикостійкості.
9. Сутність фінансових ризиків, їх структура.
10. Фінансові ризики, що пов'язані з купівельною спроможністю грошей.
11. Ризики, пов'язані з вкладенням капіталу.
12. Застосування системного підходу в управлінні фінансовими ризиками.
13. Завдання якісного аналізу фінансових ризиків, його роль.
14. Кількісний аналіз ризиків: сутність, завдання, основні методи.
15. Поняття про виправданий ризик.
16. Вимоги до виміру ступеня допустимого ризику.
17. Співвідношення ризику та доходу.
18. Методи вимірювання економічного ризику, їх класифікація.
19. Теорія ймовірностей як об'єктивний метод оцінки ступеню економічного ризику.
20. Економіко-статистичні методи оцінки рівня ризику.
21. Розрахунково-аналітичні методи оцінки ступеню ризику.
22. Аналогові методи оцінки рівня економічного ризику.
23. Метод теорії ігор та математичного моделювання.
24. Суб'єктивні методи оцінки рівня економічного ризику.
25. Сутність ризик-менеджменту.
26. Функції ризик-менеджменту.
27. Принципи управління ризиком.
28. Організація ризик-менеджменту.
29. Правила ризик-менеджменту та їх застосування на практиці.
30. Адаптивна концепція ризик-менеджменту.
31. Основні шляхи зниження фінансового ризику, їх класифікація.
32. Організаційні методи управління ризиком.
33. Економічні методи управління ризиком.
34. Принципи вибору методів захисту від ризику.
35. Місце банківського ризику в системі економічних ризиків.
36. Класифікація банківських ризиків.
37. Ризик країни як особливий вид банківського ризику.
38. Методи управління банківськими ризиками.
39. Сутність кредитного ризику.
40. Причини виникнення кредитного ризику.
41. Ризик кредитування країни.
42. Його зміст, критерії оцінки.
43. Методи зниження кредитного ризику на мікрорівні.
44. Валютний ризик, його різновиди.
45. Валютна позиція, її види, зв'язок із ризиком.

46. Прогнозування динаміки валютних курсів.
47. Методи страхування валютних ризиків.
48. Характеристика інвестиційного ризику.
49. Методи оцінки інвестиційних проєктів.
50. Моделі прогнозування ризику банкрутства підприємства.
51. Венчурне інвестування, його особливості.
52. Сутність інноваційних ризиків, передумови їх виникнення.
53. Ризик інноваційного проєкту.
54. Основні етапи оцінки ризиків інноваційних проєктів.
55. Якісна оцінка інноваційних ризиків.
56. Види цифрових ризиків.
57. Управління цифровими ризиками в менеджменті підприємства.
58. Основні етапи ризик-менеджменту цифрових ризиків.
59. Методи управління цифровими ризиками.

9. ЛІТЕРАТУРА, РЕКОМЕНДОВАНА ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

1. Азаренкова Г.М. Аналіз моделювання і управління ризиком (в схемах та прикладах): навч. посіб./ Г. М. Азаренкова. – Львів: Новий Світ-2000", 2023. – 240 с.
2. Водяник Р.В. Роль економічного ризику у контексті розвитку промислового підприємства як відкритої соціально-економічної системи. *Бізнес-навігатор*. 2022. Вип. 3. С. 47-50.
3. Гончар Г.П. Ризик-менеджмент як інструмент антикризового управління діяльністю підприємств. *Ефективна економіка*. 2023. №7. URL: DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.7.24>
4. Гриценко Л. Л., Кожушко І.О., Чепурко В.О., Перепеліцин Г.Б. Ризик-орієнтоване управління в системі економічної безпеки корпоративного підприємства. *Бізнес Інформ*. 2023. № 8. С. 281-288.
5. Долінський Л. Б. Фінансовий ризик-менеджмент : навчально-методичний посібник / Леонід Долінський ; Національний університет "Києво-Могилянська академія". – Київ : НаУКМА, 2022. – 130 с.
6. Іванова Н.В., Кононенко С.О. Ризики економічної безпеки в контексті глобальної діджиталізації аутсорсингу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 6. С. 168-174.
7. Ключ Ю.І., Водяник Р.В. Економічна ризикостійкість як основа механізму управління інноваційним розвитком підприємства. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 3. С. 74-79.
8. Колобердянко І.І., Краснощок Я.В. Розвиток світової економіки за умов зростання ризиків глобальної рецесії. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 1. С. 3-7.
9. Македон В.В., Байлова О.О. Оцінка витратних складових та інвестиційних ризиків підприємств реального сектора економіки. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2023. №1. С. 68-76.

10. Микитенко В., Рогов П., Хомік М. Забезпечення стійкості економічних систем в умовах ринкової мінливості та нарощення загроз і ризиків. *Social development & Security*. 2021. Vol. 11, Iss. 4. С. 39-59.
11. Моташко Т.П., Мартинюк В. М. Теоретико-методичні основи фінансового ризик-менеджменту стратегічного підприємства. *Науковий вісник Львівської академії. Серія : Економіка, менеджмент та право*. 2022. Вип. 6. С. 52-63.
12. Науменко В.Д. Поняття невизначеності та відображення ризику у практиці формування державних цільових програм соціально-економічного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 7. С. 135-140.
13. Нестерова К.С., Щербата М.Ю., Гришова Р.В. Ризики розвитку циркулярної моделі економіки в умовах нестабільності світового ринку. *Бізнес Інформ*. 2023. № 1.
14. Нужна О., Глущкевич Н., Писаренко Т. Оцінка економічних ризиків на підприємствах України: управлінський аспект. *Економічний форум*. 2023. № 1. С. 87-93.
15. Патицька Х.О. Ризики розвитку економіки України в умовах війни: вплив на сільськогосподарський сектор. *Бізнес Інформ*. 2023. № 4. С. 98-104.
16. Плотніков О.В. Фрагментація світової економіки: ризиковий аспект. *Економіка України*. 2023. № 7. С. 31-42.
17. Ризик-менеджмент: навчальний посібник для здобувачів спец. 051 «Економіка» та 073 «Менеджмент» /З.Д. Калініченко. Дніпро: ДДУВС, 2021. 224 с.
18. Сазонова С.В. Ідентифікація ризиків стратегічного управління телекомунікаційними підприємствами в умовах цифрової економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2021. Вип. 72(2). С. 7-12.
19. Сківернічук Н.М., Скляр Є.В., Фень К.С. Шляхи зниження економічних ризиків діяльності підприємства. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2021. Т. 26, Вип. 4. С. 34-38.
20. Сулим М.В. Економічний ризик та методи його вимірювання: навч. посіб./ М. В. Сулим, О. С. Пенцак, З. Г. Можировська. – Львів: Новий Світ – 2000, 2023. – 247 с.
21. Тарасенко Н.В. Економічний аналіз: навч. посіб./ Н. В. Тарасенко. – 3-тє вид., перероб. – Львів: Новий Світ – 2000, 2023. – 344 с.
22. Федоров Е. Оцінка економічних ризиків безпекового розвитку України. *Журнал європейської економіки*. 2023. Т. 22, № 2. С. 188-212.
23. Черняк О.Л., Чакалов Р.К., Зачосова Н.В. Засади використання ризик-менеджменту у системі управління фінансово-економічною безпекою в умовах економіки воєнного часу. *Підприємництво та інновації*. 2023. Вип. 27. С. 73-78.
24. Шабельник Т.В., Марена Т.В., Шабельник М.М. Модель контролю та оцінки ризику зовнішньоекономічної безпеки національних економік в умовах світових криз. *Бізнес Інформ*. 2023. № 1. С. 40-47.

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ

Методичні рекомендації до вивчення дисципліни для бакалаврів
спеціальності 073 Менеджмент

Автор:

Заярнюк Олексій Васильович

канд. екон. наук., доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності Центральноукраїнського національного технічного університету